

України, продовжуючи його традиції. Д. Січинський відомий своїми обробками українських народних пісень, а також творами для фортепіано, які поєднували елементи української музики з європейськими традиціями. Його роботи стали важливими для розвитку національної ідентичності в музиці, особливо в часи, коли українська культура зазнавала тиску з боку імперських урядів. Значний вклад Д. Січинського у фортепіанне мистецтво Тернопільщини підкреслює його роль як педагога, який формував нове покоління виконавців і композиторів, що згодом стали важливими постатями в українській музиці.

Отже, розвиток фортепіанного мистецтва на Тернопільщині упродовж 1914–1918 рр. демонстрував поступ музичної культури у складних соціальних мовах. Завдяки зусиллям талановитих викладачів і музикантів, цей період залишив значний слід у музичній культурі регіону, відкриваючи нові горизонти для майбутніх поколінь. Музичне життя Тернопільщини цього часу стало основою для подальшого розвитку українського фортепіанного мистецтва.

Список використаних джерел

1. Спольська О. В. Становлення і розвиток фортепіанного мистецтва Тернопільщини у вимірах регіональної культури. URI: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/4914>
2. Спольська О. В. Роль В. Вшелячинського та його вихованців у становленні фортепіанного виконавства в Тернополі // Мистецтвознавчі записки: збірник наукових праць. 2022. Вип. 41. С. 141–145.

Олеся ДУНАС

здобувачка вищої освіти другого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ЛЕСЬ КУРБАС І «ТЕРНОПІЛЬСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ВЕЧОРИ»: КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ МІСТА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Леся Курбас – ключова постать в українській історії ХХ ст., його внесок у розвиток театрального мистецтва в Україні неможливо переоцінити. Новаторські підходи до режисури та акторської гри надихали не тільки його ровесників, а й сучасну молодь. Так, із 1999 р. у Тернополі відбувається фестиваль, присвячений Л. Курбасові – «Тернопільські театральні вечори. Дебют», який став майданчиком для впровадження нових ідей та експериментів у вітчизняному театральному та кінематографічному житті.

Історія створення та діяльності першого стаціонарного театру в Тернополі, на честь якого пізніше назвали фестиваль, переплітається у часі з великими суспільно-політичними змінами: Першою світовою війною, визвольними змаганнями українців за незалежність, культурним ренесансом 1920-х рр.

Сьогодні, як і понад 100 років тому, коли на українських землях точилася Велика війна, мистецтво стає тим рушієм, що допомагає підтримати суспільство у важкі часи. Діяльність Л. Курбаса в окупованому російськими військами Тернополі – наочний приклад того, що культура – невід’ємна частина боротьби за свою ідентичність.

Л. Курбас – фундатор українського авангардного театру, першопроходець вітчизняного кінематографу, педагог, публіцист та перекладач, народився 1887 р. у місті Самбір (на сьогодні – Львівська область – примітка авторині) під час гастролей мандрівного театру «Руська бесіда», акторами якого були його батько і мати – Степан та Ванда Яновичі (сценічний псевдонім). Народившись під час гастролей, все своє життя Олександр Степанович віддав театру та пошуку нових методів і форм сценічного вираження.

Здобувши освіту спершу в Тернопільській гімназії, а згодом в університетах Відня та Львова, Олександр Курбас почав акторську діяльність, хоч його батьки і були проти. Знаючи у яких злиднях та постійних переїздах проходило життя

мандрівного актора, батьки вмовляли сина стати викладачем, що гарантувало б йому стабільність. Однак син твердо вирішив піти стопами своїх батьків.

Спершу О. Курбас працював у «Гуцульському театрі», що розташовувався в с.Красноїлля на Івано-Франківщині, де й здобув собі творчий псевдонім – «Лесь», так було милозвучніше і так часто називала його мама. Керівником театру був Гнат Хоткевич – знаний фольклорист та громадський діяч, який надихнув майбутнього режисера на популяризацію саме народних українських творів. Однак «Гуцульський театр» не виправдовував амбіцій Л. Курбаса, він завжди прагнув до більшого і нарешті удача посміхнулася йому, його запросили працювати у Львові у театрі «Руська бесіда», з яким багато років гастролювали батьки актора.

Виразні риси обличчя Леся Степановича, його яскрава міміка, приємний голос і акторська майстерність миттєво викликали позитивні відгуки у глядачів і критиків. У львівських газетах того часу рецензенти зазначали, що молодий Л. Курбас, хоча й був недосвідченим, зміг повною мірою відобразити глибину своїх персонажів. Однак у 1913 р., після звільнення його творчого наставника і директора «Руської бесіди», в театрі розпочалася мистецька і фінансова криза, яка підштовхнула багатьох акторів залишити трупу і шукати інші джерела доходу. Л. Курбас покинув львівську «Бесіду» і разом із декількома колегами вирушив до рідного Старого Скалату, де мешкали його дід, мати та сестра.

Саме у родинному гнізді, селі Старий Скалат, що на Тернопільщині, майбутнього режисера застала звістка про початок Першої світової війни. Завдяки перебуванню у віддаленому селі, акторів не мобілізували до австрійської армії. 1 вересня 1914 р. помер дід Пилип, який 48 років прослужив у парафії села, у маєтку якого проживала вся сім'я. Новий парох вороже ставився до родини свого попередника і вигнав їх до найменшої кімнати будинку, де навіть не вміщалися усі книги актора. Ця суттєва зміна кардинально перевернула життя сім'ї Курбасів: Лесь, мама Ванда та сестра Надія змушені були переїхати до містечка Скалат і винаймати там маленьку кімнату на останні кошти. У Скалаті у сестри Надії почався сильний надричний кашель, туберкульоз. На жаль, медицина тоді була не надто розвинена і лікарі не знали як правильно лікувати цю хворобу. 22 серпня 1915 р. Надія помирає. Тепер Лесь – єдиний син. Невимовний розпач матері Ванди, яка поховала вже третю свою дитину, спонукає майбутнього режисера змінити обстановку, вони переїжджають до Тернополя.

Найняв Л.Курбас у Тернополі простору кімнату в будинку № 25 на вулиці Івана Франка (зберігся і досі – примітка авторині), перевіз усю «мізерію» зі Скалата, рсйсько-австрійський фронт стабілізувався на Стрипі. І в Тернополі до комедантської години працювали кінотеатри, життя тривало [1, с. 85].

Яким був Тернопіль у 1915 р.? Тернопіль був окупований російськими військами, а на території всієї Західної України розгорнувся театр бойових дій. До 1914 р. він був розвиненим містом, повітовим і старостинським центром, освітнім і торговельним осередком з різнобарвним етнічним складом і великою єврейською громадою. Ось так згадував про Тернопіль 1915 р. американський журналіст Джон Рід. «Ми були вражені містом. У Тернополі було повно війська – полки, що поверталися з позицій на відпочинок, які відправлялись на фронт, свіже поповнення, яке прибувало з росії в військовій формі ще не пошарпаній в битвах» [3]. Окупація Тернополя характеризувалася грабежами магазинів, солдатськими пиятиками, закриттям усіх українських установ, та створенням військової адміністрації. Проте, задля розваги військового контингенту, театр в місті не закрили. Ось в яке місто переїхав Л. Курбас із мамою у вересні 1915 р. Місто, абсолютно не схоже на те, яким було в його гімназійні роки.

Створення театру для Леся було не лише способом самовираження, а й способом забезпечити себе та свою матір. Тому вже наприкінці вересня 1915 р. він заснував театр під назвою «Тернопільські театральні вечори». Знаково, що спочатку Олександр Степанович пропонував назвати його «Українські театральні

вечори», але військова адміністрація не дозволила цього. «Тернопільські театральні вечори» вважають першим професійним театром у місті. Частина акторів, яка на той час перебувала в окупованому російською армією Тернополі та Борщеві, стала основою у формуванні нової трупи Л. Курбасом. До колективу увійшли професійні актори Микола Бенцаль, Теодозія Бенцалева, Філомена Лопатинська, Ганна Юрчакова, а також аматори Януарій Бортник, Володимир Калинин, Теофіль Демчук, Ольга Волинець та ін.

Не збереглося точних відомостей про те, як саме Л. Курбас домовлявся з тодішньою владою щодо відкриття театру, але складні часи вимагали рішучих кроків. Спочатку театральні колективи репетирували на приватних квартирах або в тернопільських кінотеатрах, коли траплялася така можливість. Проте таке становище не могло тривати довго. Коли виникло питання про пошук приміщення для театру, вибір впав на будівлю Міщанського братства, зведену цим товариством у 1903 р. Її головною перевагою було те, що там розташовувався великий і просторий зал зі сценою, що якраз і було необхідно театрам. Тернопіль з архітектурою того часу виявився справжнім скарбом для культурних діячів, адже місто мало чимало великих будівель, що могли мати у собі сцену та величезні приміщення для мистецьких заходів різного рівня.

Звичайно, що Міщанський будинок був обраний не випадково, адже до тимчасової ліквідації «Руської бесіди» там часто влаштовували різні покази та концерти. Будівля першого театального будинку, в якому виступала колишня трупа, мала дві істотні переваги: вдень там займалися гімназисти, або влаштовували спортивні вправи, а вночі вирувало світське життя. Будинок відвідували чи не всі городяни та вершки суспільства, щоб подивитися на спектаклі відомих мандрівних театрів та співаків. Це місце можна вважати одним із центрів культурного життя тодішнього Тернополя.

Для прем'єрного показу у новоствореному театрі Л. Курбас обрав п'єсу «Наталка Полтавка» І. Котляревського. Ця п'єса багато означала для режисера, оскільки ідея створити стаціонарний театр у Тернополі йому прийшла саме тоді, коли він побачив на одній із вулиць міста афішу із нею. Після розподілу ролей почалася багатоденна праця всього творчого колективу над «Наталкою Полтавкою». Л. Курбас не поспішав із прем'єрою вистави, він готував її як справжній професіонал. робота проводилася на сценах міських кінотеатрів. Організований з молоді симфонічний оркестр активно готувався до прем'єри під керівництвом Й. Бамволі [2, с. 19]. На таку визначну подію запросили навіть вищих військових начальників із канцелярії Тернопільського генерал-губернатора та з повітового управління. Звісно, це Л. Курбас зробив не випадково, бо хотів утвердити подальшу діяльність свого театру. Про відкриття «Тернопільських театральних вечорів» знало все місто.

Прем'єра «Наталки Полтавки» відбулася на сцені театру «Свितязь» 18 жовтня 1915 р. Л. Курбас зіграв виборного Макогоненка, возного – С. Зубрицький Наталку – М. Косак-Чернявська. Вистава пройшла успішно і отримала схвальні відгуки глядачів. Варто зазначити, що на той час в окупованому Тернополі не було періодики, яка б висвітлювала рецензії на постановки Л. Курбаса, тому більшість інформації про цей період діяльності митця ми можемо черпати зі спогадів його учнів та його власних.

Наступною виставою стала «Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького. Слід звернути увагу на обраний режисером репертуар: очевидно, Лесь Степанович обирав народні комічні вистави для зацікавлення публіки і покращення фінансового становища акторів трупи, до того ж, всі народні твори були написані українською мовою. З цією ж метою режисер ставив одноактові водевілі, які показували перед кінопрем'єрами у тернопільських кінотеатрах.

Над прем'єрою «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» Л. Курбас (режисер) працював разом з М. Бенцалем (балетмейстер). Лесь Степанович блискуче зіграв роль парубка Хоми, «показав на сцені підлість, жорстокість, себелюбство і лицемірство персонажа». Ролі Марусі і Гриця виконували М. Коссак-Чернявська і М. Бенцаль, а Калинівна грала Дарину, Т. Бенцалева – Вустю. Щиру симпатію у глядачів викликали «сценічні дуети» Л. Курбаса і М. Бенцалю – Дранко і Кукса з вистави «Пошились в дурні» та Скорик і Стецько у «Сватанні на Гончарівці» [4].

Л. Курбас упродовж піврічної праці як директор і режисер «Тернопільських театральних вечорів» поставив «Наталку Полтавку», «Циганку Азу» М.Старицького, М.Кропивницького, «Хмари» О.Суходольського, Л.Манька, «Шибеник» А.Коцебу та інших [4].

У «Тернопільських театральних вечорах» майже щодня були аншлаги. 4–6 разів на тиждень театр давав вистави, що, звісно, сприяло популярності і прибуткам. Згідно з вимогами воєнного часу, керівництво театру щоразу було змушене отримувати дозвіл на виступи, оскільки вистави, зазвичай, закінчувалися після початку комендантської години. Квитки на виставу вважалися своєрідними перепустками для громадян, які поверталися додому.

Є інформація про те, що Л. Курбас і його труп активно контактували з українськими солдатами, мобілізованими до російської армії, намагаючись допомогти їм не забути своє коріння. Актори театру також намагалися якомога більше підтримувати полонених українських січових стрільців, які були в тернопільській в'язниці. Це свідчило про те, що члени театру прагнули не лише займатися мистецтвом та заробляти на життя, а й виконувати соціально значущі дії: підтримувати своїх співвітчизників, навчати студентів і популяризувати українську культуру.

Очевидно, що простору для творчості Л. Курбаса як новатора у прифронтовому Тернополі не було. Він не міг ставити п'єси світових класиків, адже такий контент був явно не для солдатів, що прагнули насиченого життя під час ротації. Проте «Тернопільські театральні вечори» стали добрим способом практики та відточування власної акторської та педагогічної майстерності. Про працю Л. Курбаса в «Тернопільських театральних вечорах» писав у спогадах актор цієї ж трупи Теофіль Демчук: «...Особливо піклувався Курбас про «молодий нарибок», багато працював з окремими товаришами не тільки над ролями, а й над їхньою загальною культурою, надихаючи своєю невсипущою працею увесь колектив. Тому-то під Новий рік ми зложили йому новорічне побажання, заспівку «Ходив, походив місяць по небу» (з п'єси «Ой, не ходи, Грицю...») і подарували срібного годинника. Курбас був дуже зворушений і гаряче дякував нам» [1, с. 87].

Упродовж вересня 1915 – серпня 1916 рр. за участі та режисури Л. Курбаса на тернопільській сцені поставлено 79 вистав, кожна з яких він ретельно прописував та індивідуально займався із акторами, якщо була така потреба. У 1916 р. Л. Курбас отримав запрошення від М. Садовського – видатного українського театального діяча, метра і поїхав до Києва, чого завжди прагнув. На посаді директора надалі перебував близький друг та учень режисера – М.Бенцаль. У липні 1917 р. російські війська покинули Тернопіль, а в серпні він вже перебував під німецькою владою. «Тернопільські театральні вечори» у первісному їхньому вигляді припинили існування. Покидаючи місто, російські війська використали тактику «спаленої землі» і при відході понищили прекрасний Тернопіль.

Після завершення Першої світової війни в 1918 р. театр знову розпочав свою діяльність. Однак уже з 1919 р. він отримав нову назву – «Новий Львівський театр». Зміни торкнулися не тільки назви, а й акторського складу та колективу. Молоді артисти перенесли свої традиції та творче бачення з Поділля до Кам'янець-Подільського. Колишні актори «Тернопільських театральних вечорів»

об'єдналися й спільними зусиллями заснували в Києві драматичний театр імені І.Франка. В результаті, перший професійний театр в Тернополі припинив своє існування, хоча для багатьох культурних діячів він став важливою школою для подальшої творчої діяльності, таких, як-от: М. Крушельницького, Я.Бортника, В.Калина, Ф. Лопатинського.

«Тернопільські театральні вечори» були важливим елементом культурного життя міста в умовах окупації. Їх діяльність сприяла збереженню національної ідентичності, підвищенню морального духу населення та розвитку театрального мистецтва. Культурні ініціативи в цей складний час показали, що театр може бути не лише формою мистецтва, а й потужним інструментом опору та самовираження. Саме завдяки невтомній діяльності Л. Курбаса у окупованому Тернополі творча молодь мала хоча б мізерну спробу на самовираження. Під час тернопільського періоду діяльності Л. Курбас заклав початки своєї педагогічної практики. Саме актори, які розпочинали творчу кар'єру разом із Лесем Степановичем у Тернополі стали основою його «Молодого театру», а згодом і «Березолію» у Києві та Харкові.

Творчість Л. Курбаса, його життя та смерть увіковічили на Тернопільщині: у садибі його діда Пилипа у 1987 р. утворено музей-садибу пам'яті великого режисера. Наразі існує ще чимало невідомих або ж спірних фактів, що стосуються тернопільського періоду творчості Л. Курбаса. Сподіваємося, українська сторона незабаром зможе отримати доступ до російських архівів, що дозволить по-новому розглянути діяльність Леся Степановича – одного із найвеличніших реформаторів українського та світового театру.

Список використаних джерел

1. Життя і творчість Леся Курбаса / упоряд., наук. ред. Богдан Козак. Львів: Літопис, 2012. 656 с.
2. Ороновська Л. Д. «Наталка Полтавка» на сцені «Тернопільських театральних вечорів» у постановці Леся Курбаса // Збірник праць ТО НТШ. Т.: Рада, 2008. Том 4: Видатні постаті в українській культурі і науці. С. 18–23.
3. Події Першої Світової війни на Тернопільщині. Тернопільщина: регіональний інформаційний портал. URL: <https://irp.te.ua/2009-09-27-18-43-21/>
4. «Тернопільські театральні вечори». URL: <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/>
5. Чарнецький А. Тернопільські театральні вечори в рр. 1915–1917. Збруч: інтернет-газета. URL: <https://zbruc.eu/node/87490>

Наталія КОВАЛЬОВА

доктор історичних наук, професор кафедри філософії та українознавства Українського державного університету науки і технологій

ДОСВІД ПЕРЕБУВАННЯ В ОЇНІВ-ГАЛИЧАН У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Велика війна зрушила з місць постійного проживання мільйони українців. Сотні тисяч військових-галичан тривалий час перебували на Наддніпрянській Україні: багато з них були відсутні вдома п'ять-шість років. Вони потрапили на Велику Україну в різний час. Це були військовополонені російської імператорської армії, вояки Легіону УСС та УГА, а також добровольці-симпатисти Директорії УНР. Досвід свого перебування на Наддніпрянщині воїни-галичани описали у численних спогадах, опублікованих на сторінках часописів «Історичний календар-альманах Червоної Калини» (1922–1939 рр.) та «Літопис Червоної Калини» (1929–рр.) [1]. Обидва часописи видавалися у Львові зусиллями кооперативу «Червона Калина», створеного колишніми учасниками національно-визвольної боротьби. Держелознавчий потенціал цих публікацій, сприйняття воїнами-галичанами перебігу селянської революції та деяких політичних процесів на Наддніпрянщині проаналізовано нами в окремих статтях [2; 3]. Метою цього дослідження є з'ясування сутності й характеру досвіду, який